

GYMNÁZIUM JÁNA ADAMA RAYMANA

HOREHRONIE

(Seminárna práca)

2019

Sofia Mavrodieva

Petra Mušínková

Zuzana Tureková

Katarína Mordavská

Natália Fialová

OBSAH

PRÍRODNÉ POMERY A HOSPODÁRSTVO.....	3
OBYVATEĽSTVO.....	4
JAZYK A NÁREČIA.....	5
OSÍDEOVANIE A ARCHITEKTÚRA.....	6
LUDOVÁ KULTÚRA.....	7
CESTOVNÝ RUCH.....	10
BIBLIOGRAFIA.....	12

PRÍRODNÉ POMERY A HOSPODÁRSTVO

Horehronie je územie v oblasti horného toku rieky Hron. Jadro regiónu tvorí severná časť Zvolenskej kotliny a Horehronské podolie, ktoré na západe ohraničujú Kremnické vrchy, na severe Starohorské vrchy, Veľká Fatra, Nízke Tatry, na juhu Poľana, Veporské vrchy a na východe Spišsko-gemerský kras (Muránska planina a Slovenský raj) a Stolické vrchy. Je to prevažne hornaté územie (geograficky patriace medzi vysočiny) okresov Brezno a Banská Bystrica s rozlohou 2 075 km². Najvyšším bodom územia je Ďumbier (2 043 m n. m.), najnižší bod (304 m n. m.) sa nachádza pri výtoky Hrona v katastrálnom území obce Hronsek.

Hlavným vodným zdrojom v oblasti je rieka Hron s prítokmi. Vzhľadom na vrchnatý reliéf a rozsiahle plochy lesov obyvateľstvo nikdy netrpelo nedostatkom pitnej vody.

Horehronské podolie predstavuje najvyššie položenú kotlinu na Slovensku. Prírodné a klimatické podmienky spôsobujú nižšiu úrodnosť obrábanej pôdy a väčšinu územia zaberajú lesné porasty. To najmä v minulosti (pred 2. svetovou vojnou) viedlo k nižším výnosom z priamej poľnohospodárskej činnosti obyvateľstva, ktoré preto bolo chudobnejšie s nižšou životnou úrovňou. Najúrodnejšia pôda vždy bola na západe regiónu, kde sa ľudia užívali aj z poľnohospodárstva. V menej úrodných oblastiach pestovali veľa ovsu ako krmivo, pšenicu, kukuricu, menej raže a jačmeňa a veľmi málo zemiakov. Ľan na výrobu plátna siali v každej dedine. Rozšírený bol aj chov dobytka (kravy, kone) a hlavne pastierstvo - salaše existujú dodnes. Dnes prevláda chov kráv, ktorých je v porovnaní s ovcami dvojnásobok, poľnohospodári chovajú aj ošípané, kozy a hydinu. Najmenej poľnohospodárskej pôdy nájdeme v obciach, kde sú veľké rozlohy lesov (napríklad Čierny Balog, Harmanec, Donovaly). Na takýchto miestach sa rozšírila práca v lese: drevorubačstvo, ťažba dreva a pltníctvo. Priemysel nadväzoval v začiatkoch na baníctvo. Ťažili sa najmä kovy, Banská Bystrica bola známa výrobou medi. Najväčšia sústava železiarskych fabriek, vysokých pecí a hámrov v Uhorsku vznikla koncom 18. storočia okolo Hronca a v širokom okolí. Na to nadviazali v polovici 19. storočia železiarne v Podbrezovej, ktoré fungujú dodnes a sú najväčšou fabrikou v okolí.

OBYVATEĽSTVO

Horehronie bolo osídlené od praveku, hoci kvôli prírodným podmienkam v dávnejšej minulosti nie príliš husto. Pravekí lovci medveďov, starovekí baníci a keltskí osadníci boli medzi prvými doloženými obyvateľmi, archeológovia našli banské mlaty z mladšej doby kamennej (koniec 4. tisícročia p. n. l.) aj bronzové nástroje staré asi 3000 rokov. Naši slovanskí predkovia prichádzali na Horehronie zo západu, proti prúdu Hrona, pravdepodobne od 7. storočia n. l. Po Slovanoch sa na Horné Pohronie od 13. storočia začali sťahovať nemeckí baníci, uhliari a sklári a od 16. storočia aj drevorubači. Pod Kráľovu hoľu a do Veporských vrchov prichádzali už od 14. storočia rusínski pastieri - valasi zo severovýchodu. Počas storočí sa všetky menšiny prispôbili slovenskej väčšine, prevzali naše zvyky aj našu reč. V minulosti bolo na Horehroní okrem Slovákov najviac Nemcov, z iných národností Maďari, Česi, Bulhari, Taliani, Poliaci, Srbi. V súčasnosti tu žije spolu asi 175 000 obyvateľov a takmer 90 % z nich sa hlási k slovenskej národnosti. Najpočetnejšou menšinou (skoro 3 000 obyvateľov) sú Rómovia, po nich nasledujú Česi.

Asi polovica obyvateľov Horehronia sa hlási k rímskokatolíckej cirkvi, evanjelikov je asi 10 %, no v minulosti ich bolo oveľa viac. Vo východnej časti, v Šumiaci a Telgárte, je až 80 % obyvateľov gréckokatolíkov. Šumiac je najzápadnejším výbežkom gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. Toto náboženstvo a svojrázne ľudové zvyky, ktoré sú tu dodnes zachované, sem priniesli rusínski pastieri.

JAZYK A NÁREČIA

Nárečia, ktorými sa hovorí v regióne, patria medzi typické pohronské stredoslovenské nárečia, len na východe sú odlišné horehronské a goralské nárečia. Napríklad v nárečí Polomky, Pohorelej, Šumiaca či Telgártu sú časté slová goralského a rusínskeho pôvodu. Nárečia sú tiež značne ovplyvnené nemeckým obyvateľstvom, ktoré sa tu v minulosti prisťahovalo. Na dedinách aj v tejto dobe možno zachytiť dialekt, zachovaných je aj veľa napr. ľudových rozprávok, piesní a pranostík v pôvodnom jazyku:

„Keď bi bulo jasno oddola, tak bi bul na druhi deň dobri čas a že keď je pochmarianô, že bude dážd“

(pranostika)

Prišli do dvora, povie tomu mlačomu sluhovi:

„No, chlape, sluho, vipriahňi koňe, ja už do chiži ňeid'em, a jak koňe obriad'iš, príd' za mnou do krčmi!“

Sluha aj tak spravíu. Obriad'iu koňe, poviprahovau, dau im žrat' a išou ku gazdovi:

„Sluha starši sa hňeva, že mu ceru nedat'e, že už za druhoho vidavat'e.

(úryvok z ľudovej rozprávky z Horehronia „O sluhovi“)

OSÍDĽOVANIE A ARCHITEKTÚRA

Sídla vznikali postupne od západu smerom na východ, najprv v dolinách, teda v najlepších podmienkach pre bývanie a obživu, až neskôr v pohoriach. Prvé dediny boli roľnícke, ale vznikali aj horské banské a drevorubačské osady (napr. Špania Dolina). Najstaršie písomné dôkazy sú z 13. storočia (obce Badín, Hrochoť, Poniky, Mičiná), hoci ľudia tu nepochybne bývali už skôr. Podľa prvej písomnej zmienky je najstaršou obcou Slovenská Ľupča (1250). Naopak okolie Šumiaca a Telgártu bolo ešte v 15. storočí ľudoprázdne, osady Čierneho Balogu vznikli v 16. storočí, Sihla až v 18. storočí. Najmladšie sú priemyselné obce Podbrezová (1957) a Harmanec (1953).

Domy v dedinách stáli väčšinou v rade popri ceste, užšou stranou do ulice. Medzi domami bol dvor, kam sa vchádzalo drevenou bránou s vyrezávanými ornamentmi a šindľovou strieškou. V horských banských a drevorubačských osadách boli domy rozmiestnené nepravidelne, lebo sa prispôbovali strmým svahom a nedostatku miesta. Často mali na širšej strane krytú verandu (gánok).

Typickými domami Horehronia boli vždy drevenice, niekedy omazané hlinou a obielené vápnom. Strecha bola šindľová a na užšej, štítovej strane domu, mala navrchu ešte malú, polkužel'ovú striešku (kuklu) s vyrezávaným ozdobným kolíkom (babkou). Ak bola dedina na svahu, často bola pod prednou stranou domu pivnica. Ešte v polovici 20. storočia bola väčšina domov na dedinách z dreva. Tam, kde sa ich dodnes zachovalo viac, boli vyhlásené pamiatkové zóny – v Čiernom Balogu, Heľpe, Šumiaci a Pohorelej. Domy z kameňa boli časté len v baníckych osadách (napr. Špania Dolina). Pre domy v Hrochoti bola typická farebná maľovaná výzdoba na priečelí.

ĽUDOVÁ KULTÚRA

Ťažký život si naši predkovia spríjemňovali aj spevom a tancom. Typickým prvkom hudobných tradícií sú mužské viachlasé spevy (pieseň „*Na Kráľovej holi*“ sa najviac udomácnila na Šumiaci) a vytváranie obkresľujúceho, figuratívneho sprievodného hlasu, ktoré sú na Slovensku jedinečné. Súvisia s tradíciou spevu, ktorý voľakedy znel v gréckokatolíckych a pravoslávnych chrámoch, najmä na Šumiaci a v Telgárte. Ľudové piesne sa spievali pri mnohých príležitostiach: k výročným obradom (na Vianoce, Turíce, pri vynášaní Moreny), k rodinným obradom (krstiny, svadobné, pohrebné plače, patria tu aj uspávanky). Prácu si ľudia spríjemňovali trávnicami. Samostatnú časť tvoria piesne k špecificky spevným príležitostiam napr. pastierske a zbojnícke, regrútske a vojenské, ľúbostné piesne.

*Na Šumiacom som rod'eni
a v tom Brezňe odved'eni,
/:v tom brezňanskom /:okrese,:/
listoček sa mňa píše.:/*

(regrútska pieseň „*Na Šumiacom som rod'eni*“)

Jedinečné sú aj horehronské „dupavé“ tance – ženy často tancujú do kruhu (v „kolese“), pre mužov je charakteristický „šorový, parobský“ tanec v dvoch radoch oproti sebe. Tancujú aj zvláštny pantomimický priadkový tanec „Hopsa, kúdeľ.“ Usporadúvali všakovaké muziky, tancovačky a zábavy pre mládež, ale tanec bol súčasťou aj sviatkov napr. pri veľkonočnej kúpačke.

K najtradičnejším a najpoužívanejším hudobným nástrojom patria pastierske hudobné nástroje (rôzne druhy zvoncov, pastierske a chrastivé palice, píšťaly, gajdy), obradné a detské nástroje (rapkáče, klopačky, drumble, rôzne rastlinné piskáče a píšťalky), poľovnícke vábničky a malá, ale veľmi intenzívne zastúpená, skupina sláčikov. Väčšina bola ručne vyrábaná.

Tradičný odev – kroj nosia staršie ženy na dedinách Polomka, Závadka, Heľpa, Pohorelá, Šumiac a Švermovo dodnes, a nielen vo sviatočné dni. Je nádherne zdobený, hlavne

naturalistickým kvetinovým alebo geometrickým abstrahovaným ornamentom, ktoré tamojšie ženy ručne vyšivali všelijakými technikami. Farebnosť starších kúskov je jednoduchšia, skromnejšia a menej výrazná, čo neskôr vystriedali pestré odtiene a sýte tóny skoro všetkých farieb, prevažuje najmä červená a tmavomodrá. Na Horehroní sa zachovali mnohé typové a strihovú archaické prvky napr. rovné, nedelené súčasti, t. j. polka, obrus, prestieradlo, ktoré okrem miesta v obradovom odeve boli používané aj na praktické ciele (ochrana proti zime, dažďu). Ojedinelý je dvojjásterový typ v ženskom odeve, zaujímavé formy sa vyskytujú v účese a zavíťi hlavy dievčat a vydatých žien. Mužský odev je obdobný ako na severnom Slovensku. Detský odev bol totožný s odevom dospelých, ktoré im, ako aj všetko ostatné, šili matky. Chodili zväčša bosé alebo v doma zhotovených „krpcoch“, neskôr topánkach alebo bagančoch. V čase smútku si staré ženy a muži obliekali staré súčasti s vyblednutými výšivkami, ženy si cez plecيا prehodili biely obrus. Neodmysliteľnou súčasťou je vyšívajú čepiec (kapka) a krátky kožušok s našitými vzormi z rôznofarebných kúskov koží vhodný na zimu. Na dedinách aj dnes žije tradícia domáceho tkania látok a kobercov z vlny, ľanu či bavlny.

Jedlá, ktoré tvoria tzv. tradičný jedálny lístok, možno rozdeliť do štyroch skupín: 1. Každodenná strava, 2. Sviatočné jedlá (v nedeľu, na Vianoce, Veľkú noc), 3. Príležitostné jedlá (svadobná hostina, krstiny a i. hostiny) a 4. Núdzové jedlá.

Raňajky sa v každej rodine začínali pohárom pálenky. Niekde platí tento zvyk dodnes. Raňajky boli najdôležitejšie, pripravovali sa najvýdatnejšie a najvýživnejšie jedlá. Najtypickejším a najčastejším ranným jedlom boli halušky. Na druhé miesto treba zaradiť kašovité jedlá (čír, chamulu, fučku, kolotku) a varené cestoviny (tľapkance, rezance, šifliky, škorce, stručky, pirohy a pod.). Niekedy jedli aj „hrubé“ (husté) polievky a omáčky (podlieu, haluškovica). Poludňajší obed nemal obvyklú prípravu vo význame teplej stravy. Spotrebovávali sa zvyšky raňajok, suchá strava (chlieb so slaninou, bryndzou alebo s kyslým mliekom, varené alebo pečené zemiaky s mliekom). V chudobnejších domácnostiach obed odpadával. Večera zahŕňala varené jedlo, ktoré nevyžadovalo na prípravu veľa času. Najčastejšie to boli suché „kromple“ s kyslým mliekom, bryndzou alebo slaninou. Inokedy sa konzumovali husté polievky (čír, mrvenica) alebo kašovité jedlá (fučka, šmantločka, geršna s fizoľou).

Nedeľňajšie a sviatočné raňajky boli obohatené o praženicu a „podleju“, mliečnu polievku „sciranku“ a bielu kávu. Obед sa obvykle skladal zo zemiakov s kapustou alebo zo zapražených krúp. V bohatších rodinách pridávali do kapusty nasolenú baraninu, ktorej spôsob

prípravy možno považovať za miestnu zvláštnosť. Na Štedrý deň ľudia zvykli dodržiavať prísny pôst, ktorý prešiel celý v znamení priprav na štedrovečernú hostinu „Viliju“.

Pri príležitostiach hostili najčastejšie chlebom, vareným mäsom a pálenkou. V chudobnejších rodinách dokonca iba pálenkou (pálenka bola v minulosti lacnejšia ako jedlo). Na svadbách sa podávali okrem chleba a pálenky aj kyslé polievky, omáčky, varené údené mäso, neskôr krúpy s bôbom, kapusta, rezancová polievka, guláš, kašovité jedlá (najčastejšie žltá kaša) a nakoniec hriate. Svadobné koláče a posúchy sa objavili až na začiatku 20. storočia a to makovník, lekvárnik, koláč s dierou a grape. Jedlá v podobe svadobnej hostiny sa podávali aj na kare slobodného dievčaťa alebo mládenca.

Núdzové jedlá sú pripomienkou na neúrodné roky, ktoré v horských oblastiach a „hladových dolinách“ ako Horehronie boli v minulosti časté. Vtedy si ľudia pripravovali rôzne polievky, omáčky a iné náhradné jedlá z koreňov, stoniek a listov rastlín voľne rastúcich v prírode. Dôležitou chlebovinou bol aj ovos a jeho odroda zvaná „uhorský ovos“.

Ako na celom Slovensku, aj v dedinách na Horehroní je veľké množstvo povier, poverových úkonov, viery v nadprirodzené bytosti a magicko - ochranné funkcie predmetov či živlov, liečebných rituálov atď. Ako posvätný živel pokladali aj vodu, ktorá mala zaháňať démonov chorôb a zabezpečovať zdravie, či už v zmysle preventívnom alebo liečebnom. Na liečenie svätili a zaklínali soľ, oheň, hromničné sviečky a najmä byliny – tieto úkony boli na konci 16. storočia zakázané. Populárne bolo aj „začítovanie“ (zariekanie) chorôb. Ojedinelou udalosťou v živote rodiny bola stavba nového domu. Pod prvý roh okrem skleničky so svätenou vodou, posvätených zeliniek a peňazí na Horehroní dávali aj konskú lebku, ktorá mala zrejme ochrannú funkciu. V postavenom dome sa z tohto miesta stal obradný kút so soškami a obrazmi svätých. Verili aj, že kto prvý prenocoval v novom dome v krátkom čase musel zomrieť, preto na prvú noc tam dávali spať psa, mačku alebo žobráka. Zázračnú moc pripisovali aj „podpalku“ – kúsok cesta, ktorý pred pečením chleba hodili do ohňa, chránil dom pred požiarom. Pre pekné biele zuby a voňavý dych žuli živicu, ktorú si prisladzovali voskom a cukrom alebo medom.

Z nadprirodzených bytostí sa na Horehroní spomínala okrem iných aj vodná bytosť – žena s veľkými rukami, očami a ústami, ktorá plávala na potoku pri moste a neopatrným matkám vymieňala deti.

CESTOVNÝ RUCH

Cestovný ruch sa na území Horehronia začal vo väčšej miere rozvíjať až na prelome 19. a 20. storočia. Začala sa výstavba turistických chát, značkovanie turistických chodníkov a organizovanie rôznych výletov napríklad do Veľkej Fatry, Kremnických a Starohorských vrchov či Nízkych Tatier.

Nízke Tatry s najvyššími vrcholmi Chopok, Ďumbier a Kráľova hoľa sú často navštevované turistami, preto tu boli vybudované strediská cestovného ruchu. Najznámejšie sú Tále a Krpáčovo. Krpáčovo je známe vďaka vodnej nádrži, ktorá sa využíva na vodné športy, ako napríklad člňkovanie, vodné bicyklovanie alebo aj na rybolov. Atraktivitu Nízkych Tatier zvyšujú aj dve jaskyne – Bystrianska jaskyňa v Bystrej a Jaskyňa mŕtvych netopierov pod Ďumbierom – jediná sprístupnená vysokohorská jaskyňa na Slovensku. Najvýznamnejším strediskom v južnej časti okresu Brezno vo Veporských vrchoch je Osrblie, známe biatlonovým areálom. Dôležitým lyžiarskym strediskom medzinárodného významu sú Donovaly. Ďalšie lyžiarske strediská boli vybudované v obciach Selce, Strelníky, Tajov, Králiky, Malachov, Turecká, Telgárt, Polomka a inde. Najväčším lyžiarskym strediskom celej južnej strany Nízkych Tatier je Chopok – juh. Je to stredisko medzinárodného významu, ktoré konkuruje aj Vysokým Tatrám.

Historické jadro mesta Banská Bystrica je od roku 1955 vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Zahŕňa areál stredovekého mestského hradu s hradbami, Katedrálu sv. Františka Xaverského, Mestskú vežu a meštianske domy na námestí SNP. Mnohí návštevníci si pozrú aj drevený evanjelický artikulárny kostol v Hronseku, ktorý je zapísaný v zozname UNESCO.

V obci Špania Dolina, rezervácii ľudovej architektúry, sa zachovali pôvodné historické banícke domčeky a budovy banskej správy. V takzvanej klopačke (veži, z ktorej sa zvolávali baníci do bane klopaním) je dnes malé múzeum. Podobnú banícku históriu má aj Ľubietová a Staré Hory. Tie sú v súčasnosti dôležitým pútnickým strediskom celoštátneho významu.

Navštevníci okresu Banská Bystrica zavítavajú aj do mesta Brezno s historickým námestím. Osem kilometrov južne od Brezna sa nachádza Čierny Balog, ktorý je známy vďaka krásnej prírode Veporských vrchov a úzkokoľajnou čiernohorskou železnicou, na ktorej je možnosť sa zviezť. Zoznam atrakcií dopĺňa lesnícky skanzen s náučným chodníkom.

Jediným kúpeľným strediskom v okrese Banská Bystrica je Brusno. V známom kúpeľnom dome Poľana sa liečia tráviace ťažkosti, srdcovo-cievne choroby a choroby pohybového ústrojenstva. Populárnou atrakciou je aj splavovanie rieky Hron. V Heľpe sa od roku 1966 každoročne koná jeden z najstarších folklórnych festivalov so zameraním na Horehronie „*Horehronské dni spevu a tanca*“. V Nemeckej sa nachádza pamätník obetí nacizmu, ktoré boli zavraždené vo vápenke počas 2. svetovej vojny. Nad obcou Slovenská Ľupča sa nachádza národno-kultúrna pamiatka Ľupčiansky hrad.

BIBLIOGRAFIA

1. FILOVÁ, B.: Slovensko: Ľud - II. časť. Bratislava : Obzor, 1975, 485 s. ISBN 65-002-75
2. MJARTAN, J. a kol. : Horehronie. Bratislava: Veda, 1974. 376 s. ISBN 71-070-74
3. GAŠPARÍKOVÁ, V. a kol.: Horehronie. Folklórne prejavy v živote ľudu. Bratislava: Veda, 1988, 432 s. ISBN 071-053-88
4. ČIŽMÁROVÁ, K. a kol.: Regionálna geografia Horného Pohronia. Harmanec: VKÚ, 2013. 84 s. ISBN 978-80-557-0585-9
5. <http://www.mojeslovensko.sk/horehronie-region>
6. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Horehronie>